

Jacek Partyka (Słupsk)

BONY SERYJNE MIASTA SŁUPSKA

Zastępcze znaki płatnicze stanowiły substytut właściwego pieniądza emitowanego przez upoważnione do tego instytucje państwowe. Były one rodzajem papierów wartościowych, do których wykupienia, często we wskazanym czasie, zobowiązywał się ich emitent. Wydawcami były nie tylko instytucje samorządowe (powiaty i gminy), ale również inne podmioty, np. banki, huty, hotele, koleje itp. Pieniądz zastępczy w długiej historii swego istnienia przybierał różną formę, np. monet wykonanych z metalu, ceramiki i innych materiałów. Bardzo liczną jego część stanowiły bony papierowe. Zastępcze środki płatnicze obecne były w wielu krajach XX-wiecznej Europy. Szczególnie licznie występowały na terenach Niemiec, gdzie nazywane były *Notgeld* („pieniądz czasu potrzeby”), zaś bony określano, między innymi jako *Notgeldscheine* („znaki pieniężne czasu potrzeby”). Ze szczególnym natężeniem pieniądz zastępczy emitowany był w latach 1914-1923 tj. w okresie I wojny światowej oraz występującej po niej inflacji.

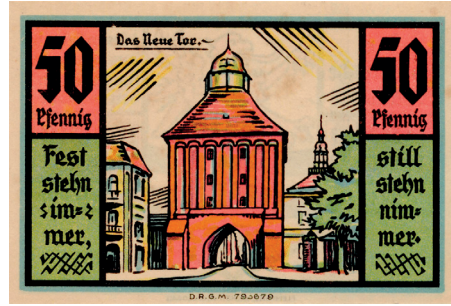
Powodem emisji bonów oraz monet zastępczych był brak w obiegu pieniądza właściwego. Wynikał on z wielu przyczyn. Wśród nich wymienić można znikanie z obiegu w okresie walk monet zdawkowych, wykonanych ze stopów niezbędnych do prowadzenia działań wojennych oraz wykonanych ze szlachetnego kruszcu (złota i srebra), które zatrzymywane były przez banki i ludność. Nie bez znaczenia był fakt ewakuacji zapasów pieniężnych w obawie przed ich zajęciem przez zbliżające się wojska okupanta oraz odcięcie linii frontu terenów okupowanych od banku centralnego, będącego dostawcą środków płatniczych. Jedną z przyczyn, w okresie występującej hiperinflacji, był brak możliwości nadążenia z drukiem i dystrybucją pieniądza w ślad za potrzebami rynku.

Pieniądz zastępczy, już w okresie jego emisji, stał się przedmiotem pożądania kolekcjonerów. Zainteresowanie to było bezpośrednią przyczyną licznych wydań tzw. bonów seryjnych. Emisje te skierowane były wprost do kolekcjonerów. Drukowano je najczęściej w seriach obejmujących kilka sztuk o różnych nominałach. Ich grafika zawierała elementy historii czy też tradycji danego rejonu. Bony seryjne, w latach 1918-1922, wydrukowało wiele ówczesnych powiatów, gmin i miast niemieckich (wg K. Lindmana było ich ponad 1400), np. Bytów, Koszalin, Płoty, Białogard, Piła. Wśród nich był również ówczesny Słupsk (Stolp), który w 1922 roku wyemitował trzy serie, po pięć bonów różnej wartości (50 Pf, 75 Pf, 1 Mk, 1,5 Mk, 2 Mk), nawiązujące do historii miasta oraz związanych z nim znanych osób. Wszystkie były jednakowego wymiaru tj. ca 9 x 6 cm.

Na awersie bonów serii I (il. 1) znajdujemy między innymi charakterystyczny herb Słupska z czerwonym gryfem i falistymi biało-błękitnymi liniami (ramionami rzeki Słupi) oraz zapisaną słownie wartość waloru.

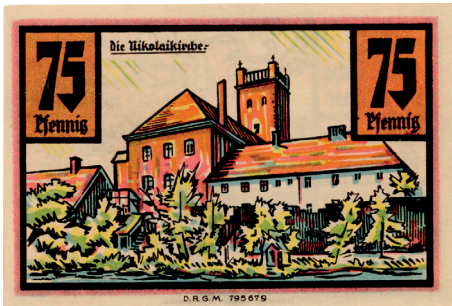

Il. 1. Awers bonu 75 Pf serii I

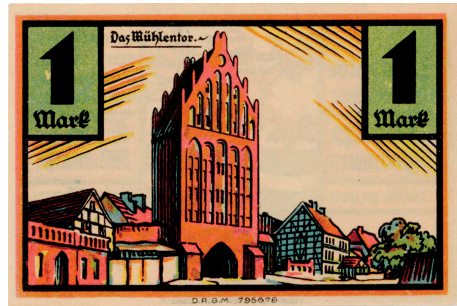

Il. 2. Rewers bonu 50 Pf serii I

Na rewersach trzech bonów o najniższych nominałach widoczne są istniejące do dziś zabytki architektury: Nowa Brama (il. 2), kościół św. Mikołaja (il. 3), w którym aktualnie znajduje się Miejska Biblioteka Publiczna oraz Brama Młyńska (il. 4). Dodatkowo na walorze o nominale 50 Pf znajdujemy zapis *Fest stehn immer, still stehn immer*. („Zawsze stać pewnie, nigdy beczynnier”).

Il. 3. Rewers bonu 75 Pf serii I

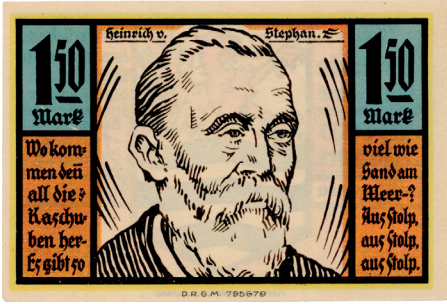

Il. 4. Rewers bonu 1 Mk serii I

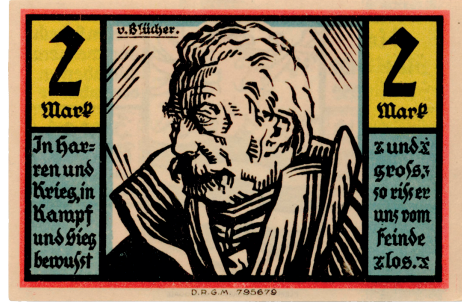
Na dwóch bonach, o najwyższych nominałach uwidoczniono natomiast postacie historyczne związane z miastem:

Henrich von Stephan, którego wizerunek znajdziemy na bonie o nominale 1,50 Mk (il. 5) urodził się 7 stycznia 1831 r. w Słupsku. Był on wybitnym pruskim urzędnikiem państwowym, zajmującym się głównie pocztą. Pełnił między innymi funkcję generalnego poczmistrza Cesarstwa Niemieckiego (w 1876 roku). W 1874 roku był jednym z założycieli Światowej Unii Pocztowej. Zmarł w Berlinie 8 stycznia 1897 r.

Gebhard Leberecht von Blücher (feldmarszałek), który uwieczniony został na bonie 2 Mk (il. 6) urodził się 16 grudnia 1742 r. w Rostocku. W 1760 r. wstąpił do armii pruskiej, do elitarnego 8 Regimentu Huzarów Słupskich, którym dowodził od roku 1794. Był to późniejszy, słynny 5 Pomorski Regiment Huzarów, zwany od koloru kurtek Regimentem Czerwonych Huzarów. Dowodził armią pruską w bitwach: pod Waterloo, Kaczawą, Lipskiem, Budziszynem, Lützen, Brienne-le-Château, Craonne, Laon, a także podczas kampanii sześciodniowej. Był jednym z najważniejszych dowódców okresu wojen napoleońskich. Zmarł 12 września 1819 r.

Il. 5. Rewers bonu 1,50 Mk serii I

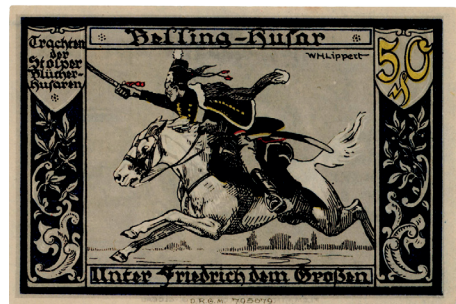
Il. 6. Rewers bonu 2 Mk serii I

Na rewersie bonu o nominale 1,50 Mk oprócz postaci Henricha von Stephana widnieje napis *Wo kommen denn all die Kaschuben her – Es gibt so viel wie Sand am Meer? Aus Stolp, aus Stolp, aus Stolp.* („Skąd pochodzą Ci wszyscy Kaszubi – Jest ich tak wielu, jak piasku nad morzem? Ze Słupska, ze Słupska, ze Słupska”). Natomiast na rewersie bonu o nominale 2 Mk obok postaci feldmarszałka von Blücher znajdujemy tekst *In harren und Krieg, in Kampf und Sieg bewusst und Gross. So riss er uns vom Feinde los* („W pracy i na wojnie, w boju i w zwycięstwie świadomy i wielki. Tak wyrwał nas wrogowi”).

Seria druga związana jest z huzarami stacjonującymi w przeszłości w Słupsku. Na awersach (il. 7) pokazany został szkielet z kosą, klepsydra oraz dewiza *VINCERE AVT MORI* („Zwyciężyć albo umrzeć”), symbole znajdujące się na odznace noszonej przez huzarów słupskich na filcowych czapkach. Po obu stronach widoczne są również oznaczenia wartości bonów.

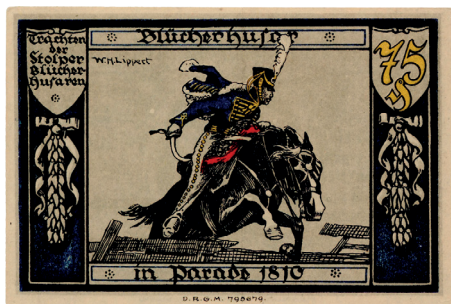

Il. 7. Awers bonu 1,50 Mk serii II

Il. 8. Rewers bonu 50 Pf serii II

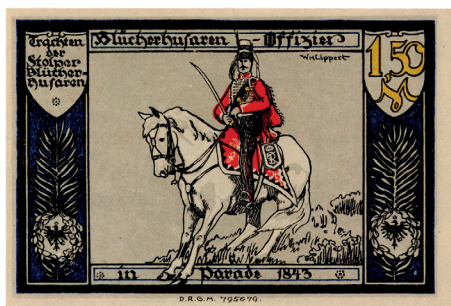
Na rewersach poszczególnych nominalów przedstawione zostały natomiast różne rodzaje umundurowania tej formacji, kolejno: huzara Bellinga w czasach Fryderyka Wielkiego (il. 8), huzara Blüchera na paradzie w 1810 roku (il. 9), strzelca z 1821 roku (il. 10), oficera na paradzie w 1843 roku (il. 11) oraz polowe z 1866 roku (il. 12).

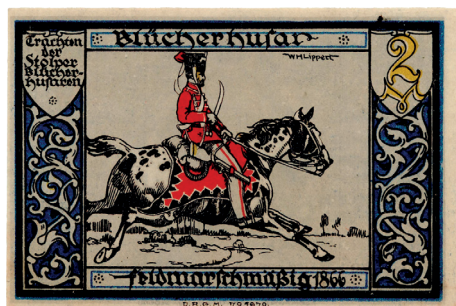
II. 9. Rewers bonu 75 Pf serii II

II. 10. Rewers bonu 1 Mk serii II

II. 11. Rewers bonu 1,50 Mk serii II

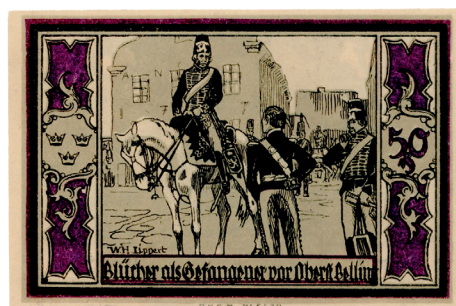

II. 12. Rewers bonu 2 Mk serii II

Seria trzecia poświęcona została historii dowódcy huzarów – generałowi von Blücher, którego uwieczniono na awersie (il. 13).

II. 13. Awers bonu 75 Pf serii III

II. 14. Rewers bonu 50 Pf serii III

Na rewersach z kolei umieszczono sceny z jego życia: scenę z roku 1760 (il. 14), kiedy to stanął jako jeńiec szwedzki przed ówczesnym dowódcą huzarów słupskich – Wilhelmem von Belling i zamiast do niewoli wstąpił do armii pruskiej, bitwę pod Karzbach (il. 15), przekroczenie Renu pod Laub (il. 16), upadek pod Ligną (il. 17) oraz marsz na Waterloo (il. 18).

Il. 15. Rewers bonu 75 Pf serii III

Il. 16. Rewers bonu 1 Mk serii III

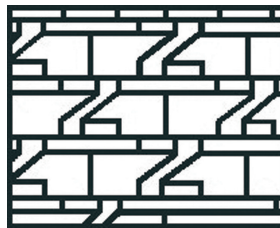

Il. 17. Rewers bonu 1,50 Mk serii III

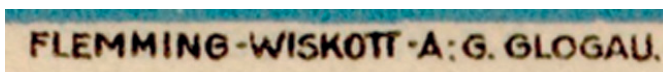
Il. 18. Rewers bonu 2 Mk serii III

Słupskie bony seryjne drukowane były na dwóch rodzajach papieru: czerpanym (grubym, szorstkim), nie posiadającym znaku wodnego oraz na cienkim, białym, gładkim, ze znakiem wodnym w formie ornamentu z literą Z (il. 19).

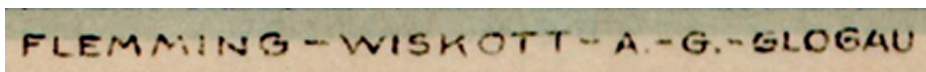

Il. 19. Znak wodny – wzór Z

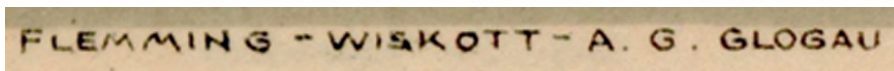
W odróżnieniu od wielu obiegowych, słupskie bony seryjne nie posiadały podpisów oraz daty emisji. Wyprodukowano je w drukarni Flemming-Wiskott Glogau (Głogów). Firma ta produkowała, w tym czasie, również pieniądze zastępcze dla wielu innych miast niemieckich, np. Białogardu, Bytowa, Nowogardu, Piły, Świnoujścia. Nazwa drukarni została umieszczona na dolnym marginesie awersu wszystkich bonów, w sposób odmienny dla poszczególnych serii (il. 20, 21, 22).

Il. 20. Nazwa drukarni na bonach serii I

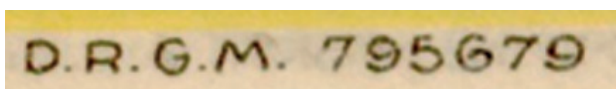

Il. 21. Nazwa drukarni na bonach serii II

Il. 22. Nazwa drukarni na bonach serii III

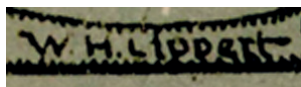
Na dolnych marginesach rewersu uwidoczniiony został nadruk o treści: D.R.G.M. 795679 (il. 23).

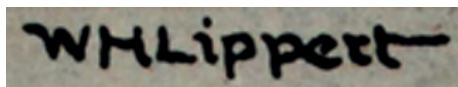
Il. 23. Nadruk widniejący na marginesach rewersu bonów

Znaleźć go można również na bonach wielu innych miast, drukowanych przez firmę Flemming & Wiskott. Oznacza on rejestrację w Niemieckim Urzędzie Patentowym w Berlinie wzorów opracowanych przez drukarnię. Skrót literowy pochodzi od *Deutsches Reich Gebrauchsmuster*. Rejestracja, która była namiastką patentu, stanowiła zabezpieczenie przed konkurencją.

Na awersach i rewersach bonów serii III oraz rewersach bonów serii II znajdujemy podpis *W.[illi] H.[orst] Lippert* (il. 24, 25) niemieckiego artysty i projektanta licznych papierowych pieniędzy zastępczych.

Il. 24. Podpis W.H. Lippert

Il. 25. Podpis W.H. Lippert

Omawiane tu bony seryjne pomimo ich kolekcjonerskiego charakteru prawdopodobnie dopuszczone były również do obiegu, jednak ich siła nabywcza była niewielka. Na awersie każdego z nich umieszczono zapis, iż Miejska Kasa w Słupsku posiadaczowi tego czeku ze swojego majątku wypłaci kwotę, na jaką opiewa bon.

Na awersie większości emisji naniesiono literowe oznaczenie „Konta” (serii) oraz sześciocyfrową numerację. Wykonana była ona dwoma typami numeratora:

- Typ I: 7 – daszek wygięty, 4 – otwarta, 2 – podstawa wygięta (il. 26) oraz
- Typ II: 7 – daszek prosty, 4 – zamknięta, 2 – podstawa prosta (il. 27).

Pozostałe cyfry były jednakowe dla obu rodzajów czcionki.

Il. 26. Numerator typu I

Il. 27. Numerator typu II

Nie ma reguły co do oznaczania poszczególnych serii emisyjnych, „kont” i numeracji krojem określonego typu. Znane są liczne przypadki, gdy bony jednej serii, o tej samej literze konta i numerze oznaczone zostały przy wykorzystaniu obu rodzajów numeratora (il. 28, 29).

Il. 28. Bon 50 Pf oznaczony numeratorem typu II

Il. 29. Bon 1,50 Mk oznaczony numeratorem typu I

Poszczególnym seriom przypisano odmienne literowe oznaczenia „kont”. W serii I występują litery: A, B, C; serii II: D, E, F; serii III: G, H, J. Sporadycznie spotyka się bony serii III oznaczone literą F przypisaną w zasadzie serii II (il. 30). Przypuszczać można, że powstały one przez pomyłkę w druku. Potwierdza to wysoka numeracja tych walorów. Na papierze białym, cienkim, ze znakiem wodnym, drukowano wyłącznie bony o kontach oznaczonych literami C, F oraz J.

W trakcie obserwacji walorów można dostrzec pewną prawidłowość związaną z ich oznaczeniem. Numery bonów „pierwszych” liter poszczególnych serii (A, D, G) mieszczą się w przedziale do 099999. Bony „drugich” liter serii (B, E, H) posiadają numerację od 100000 do 199999. Natomiast kont „trzecich” (C, F, J) od 200000 do około 311600.

Emitowano również bony nieposiadające literowego oznaczenia konta oraz numeru. Drukowano je na obu rodzajach papieru (il.31, 32, 33). Były to prawdopodobnie druki próbne lub nieukończone.

Il. 30. Bon serii III z kontem oznaczonym literą „F”

Il. 31. Bon serii I bez oznaczenia konta i numeru

Il. 32. Bon serii II bez oznaczenia konta i numeru

Il. 33. Bon serii III bez oznaczenia konta i numeru

Il. 34. Kaffee Reinhardt (pocztówka ze zbiorów W. Piotrowicza)

Wspomnieć należy o bonach z nadrukiem na awersie. Jak podaje K.Ch. Boenke w swym bardzo ciekawym i obszernym opracowaniu, na 1000 kompletach każdej serii, za zgodą miasta, naniesiono nadruk *Kaffeehaus Reinhardt* i *Reinhardt Diele* – nazwę ówczesnie istniejącej w Słupsku znanej restauracji (il. 34), której właścicielem był Walter Reinhardt (w czasach powojennych w jej miejscu funkcjonował między innymi lokal *Metro*). Walory te jako reklama dołączane były do rachunku. Informację, że wspomniane nadruki należy traktować jako reklamę podaje również Bogumił Sikorski. W serii I nadruki umieszczono na bonach z kontem A o numeracji „099XXX” nad oznaczeniem konta i numeru (il. 35). W serii II i III umieszczono je natomiast na bonach nie posiadających oznaczenia konta i numeru (il. 36). Bony ze wspomnianym nadrukiem znane są wyłącznie jako wykonane na papierze czerpanym.

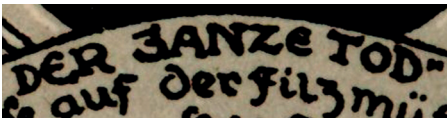
Il. 35. Bon serii I z nadrukiem

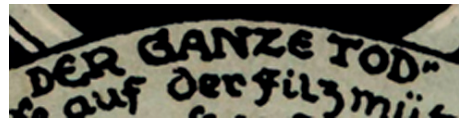
Il. 36. Bon serii II z nadrukiem (ze zbiorów D. Budzelewskiego)

Biorąc pod uwagę nominal, rodzaj papieru, literowe „konto”, typ numeratora oraz nadruk, komplet seryjnych bonów zastępczych miasta Słupsk to co najmniej 108 walorów. Wszystkie warianty zestawione zostały w formie tabeli umieszczonej na końcu niniejszego artykułu. Ujęto w niej również 26 odmian znanych wyłącznie z literatury. Zestawienie to wykonane zostało na podstawie zbiorów kilku osób i instytucji, kilkuletniej obserwacji rynku kolekcjonerskiego oraz istniejących publikacji.

W trakcie produkcji papierowego pieniądza zastępczego producent sprawdzał jego jakość, nie dopuszczając aby do obiegu trafiały wadliwe egzemplarze. Pomimo tego, znane są walory posiadające wady druku. Wśród nich znaleźć można bon serii II o nominalu 1,50 Mk, który na awersie posiada napis *Der Janze Tod* (il. 37) zamiast *Der Ganze Tod* (il. 38). Błąd ten prawdopodobnie występuje wyłącznie na walorach z kontem D.

Il. 37. Błąd druku *Der Janze Tod*

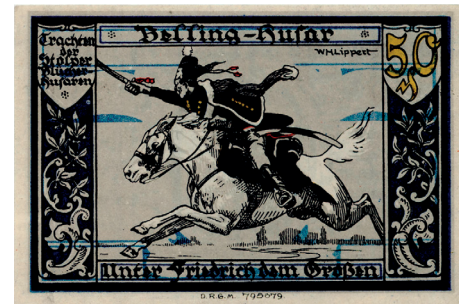

Il. 38. Druk prawidłowy *Der Ganze Tod*

Znane są również bony tej serii o jasnoniebieskim kolorze tła zamiast szarego (il. 39), zarówno na awersie jak i rewersie, oraz ze smugami rozmazanej niebieskiej farby na rewersie (il. 40).

Il. 39. Bon serii II z jasnoniebieskim tłem

Il. 40. Bon serii II ze smugami rozmazanej farby na rewersie

W serii trzeciej zdarzają się natomiast bony o jasnofioletowych nadrukach na rewersie zamiast ciemnofioletowych.

Bardzo rzadko spotyka się notgeldy wycięte z arkuszy w nieprawidłowy, znacznie przesunięty sposób lub paski egzemplarzy nierozciętych (il. 41).

Il. 41. Pasek 5 nierozciętych bonów serii I (papier biały)

Na koniec wspomnieć można, że wraz z bonami wydrukowane zostały koperty - opakowania do przechowywania ich kompletów, dla każdej serii w innym kolorze. Koperta Serii I „Widoki miasta Słupsk” była barwy niebieskiej (il. 42), Serii II „Mundury słupskich huzarów Blüchera” – brązowej (il. 43), zaś Serii III „Epizody z życia Blüchera” - koloru zielonego (il. 44).

Il. 42. Koperta serii I

Il. 43. Koperta serii II

Il. 44. Koperta serii III

Tabela. Znane odmiany słupskich bonów seryjnych.

Nominal	Typ numeratora	Seria I HERB						Seria II SZKIELET						Seria III BLÜCHER									
		Papier czerpany			Papier biały			Papier czerpany			Papier biały			Papier czerpany			Papier biały						
		Konto						Konto						Konto									
		A	B	C	Brak	A Nadruk	C	Brak	D	E	F	Brak	Brak Nadruk	F	Brak	F	G	H	J	Brak	Brak Nadruk	F	J
50 Pf	Typ I	•	•	?	•	•	?	•	•	?	•	•	?	•	•	?	•	•	?	•	•	?	•
	Typ II			•			•			•			•			•			•			•	
75 Pf	Typ I	•	•	•		•	•		•	•	•		•	•	•		•	•	•		•	•	•
	Typ II				?				?										?				?
1 Mk	Typ I	•	•	•		•	•		•	•	•		•	•	•		•	•	•		•	•	•
	Typ II								?														?
1,5 Mk	Typ I	•	•	•		•	•	?		•	•	•		•	•	•		•	•	•		•	•
	Typ II																						?
2 Mk	Typ I		•						•	•	•		•	•	•		•	•	•		•	•	•
	Typ II	•	•	•		•	•		•	•	•		•	•	•		•	•	•		•	•	•

• – odmiana znana autorowi

? – bon wymieniany w literaturze (nieznany autorowi)

Literatura:

Boenke K.Ch., *Die Notgeldscheine aus Stolp*, Gifhorn 2007.

Grabowski H.L., M. Mehl, *Deutsches Notgeld*, Bd. 1+2, *Deutsche Serienscheine 1918-1922*, wyd. 3, Regenstein 2009.

Henke J., *Papierowy pieniądz zastępczy*, [w:] *XXV lat oddziału (XXXII lata ruchu numizmatycznego w Słupsku)*, Słupsk 1997, s. 13-22.

Henke J., W. Piotrowicz, M. Wojciechowski, B. Zgodzińska, *Papierowy pieniądz zastępczy*, Słupia. Biuletyn Stowarzyszenia Przyjaciół Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku, nr 3, grudzień 2001, s. 17, 19-21.

Lindman K., *Serienscheine, Spezialkatalog*, Bd. 2, wyd. 2, Sassenburg 2008.

Pitt D., P. Ullrich, K. Zinsmeister, *Das deutsche Notgeld, Katalog der Serienscheine: Überdrucke: Verpackungen und Werbemittel*, wyd. 3, Hilden 2013.

Sikorski B., *Prywatny bon ze Słupska?*, Biuletyn Numizmatyczny 1985, 11-12, (nr 211-212), s. 234-235.

Zbiory:

- Geldmuseum Deutsche Bundesbank
- Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku
- Narodowy Bank Polski
- Budzelewski Dariusz
- Partyka Jacek
- Piotrowicz Włodzimierz
- Szewczyk Dariusz

Jacek Partyka, *The so called “serial bonds” of Slupsk*

Huge interest of collectors in substitute money circulating since 1914 in Germany was the reason of many issues (1918-1922) of so called “serial bonds”. Among issuers of such money was also a city of Slupsk (Stolp in Pommern), which in 1922 introduced to the circulation three series of substitute bonds of different denominations. The bonds were made of two types of paper and marked with different letters of series (“account”, as it was called by the issuer) as well as numbers, using two types of fonts.

The aim of the study was to present the problem of the “serial bonds” of Slupsk, including the period and circumstances of its issue as well as bringing closer to readers profiles of persons important for the then Slupsk – Henrich von Stephan and Gebhard Leberecht von Blücher, whose effigies were placed on bonds. Also shown are the other elements used in the graphic of this money, ie. existing until today architectural monuments, events from the life of Field Marshal von Blücher and types of uniforms of Slupsk hussars. Particularly, attention was drawn to typographical errors made during the production of bonds as well as large number of existing varieties, differing among others in: denomination, type of paper used for printing bonds, letter marking of series (“account”) and type of font used for numbering the money. Also included are bonds without marked series and number, as well as with advertising print *Kaffeehaus Reinhardt* i *Reinhardt Diele*. An important element of the study was analysis and verification of information, often incomplete, on occurring variants of Slupsk “serial bonds” in known publications.

On the basis of several years of observation of the collectors’ market and gatherings of several institutions and private persons a catalogue was prepared covering 108 varieties of the “serial bonds” of Slupsk. Among them are bonds not mentioned in known studies. Additionally, another 26 variants were added, unknown to the author, but quoted in the literature.